

Асанішвілі М. І.

ВИТВОРЕННЯ «НОВОЇ ЛЮДИНИ» В КОНТЕКСТІ РЕФОРМИ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В СРСР 1958 РОКУ

Ідея створення «нової людини» була притаманна радянським керівникам протягом усього існування СРСР. Задля виховування людини керівники держави застосовували різні методи, починаючи від репресій у найширшому розумінні цього явища, і закінчуючи насаджуванням моральних категорій та правил, які мали на меті конструювання людської реальності.

Автор цієї статті доводить на прикладі шкільної реформи використання репресивного апарату щодо школярів та вчителів під час змін середньої освіти в СРСР 1958 р. Мета статті зумовлена поділом історії СРСР на різні періоди. Такий підхід небезпечний тим, що науковці шукають унікальне та відмінне в кожному відрізку «радянського часу», при цьому часто нехтуючи явищем «тоталітарного», яке було притаманно всім періодам СРСР.

Експеримент 1958 р. над загальноосвітньою школою мав виховати «радянську людину». Оскільки в офіційному дискурсі «радянський» означало – «колективний», «робітничий», школу зробили закритою системою, в якій мали виховувати ці якості. Через навчальні плани та програми змінили мову, зовнішній вигляд та простір. Також школярів і вчителів інтегрували в колективи підприємств і колгоспів задля отримання практичних навичок. Однак такий експеримент породив практики відторгнення та несприйняття шкільної реформи усіма залученими акторами.

Результати дослідження дають змогу в широкому сенсі зрозуміти, що період «відлиги» не означав відмову від сталінських тоталітарних практик, як публічно заявляли тодішні лідери країни. Ці практики упокорення та виховання постали у нових формах, через насаджування моральних категорій. Важливим результатом шкільної реформи 1958 р. була зміна соціальної стратифікації СРСР 1970–1980-х рр. Причиною цього був «штучний бар'єр» у вигляді реформи, який заважав громадянам здобути вищу освіту.

Ключові слова: «нова людина», шкільна реформа, «відлига», «соціальна інженерія», СРСР.

Після революції в Росії та утворення СРСР влада більшовиків своєю метою вбачала побудову нового світу та знищення всього старого. Це означало зміну усталеного життя людей – від повсякденних практик до соціально-політичних інститутів. Підбір інструментів та методів створення «нового» радянською владою варіювався від ідеологічно забарвлених висловлювань («за новий побут», «за нову економіку», «за нову людину») до використання репресивного механізму щодо власного населення. Із 1920-х рр. з'являється ідея формування нової людини, яку намагалися створити протягом майже всього часу існування СРСР.

Завданням і метою нашої роботи є не аналіз історії та методів формування «радянської» людини «першого періоду», а репрезентація цієї «нової людини», її можлива варіативність у середині радянського дискурсу на прикладі шкільної реформи 1958 р.

Для нашого аналізу необхідно визначити, що ми розуміємо під новою людиною та як її створювали, виховували, «будували». Дослідник «радянського» Михайло Геллер, описуючи різні підходи до визначення/створення «нової» людини в офіційному дискурсі та визначаючи її моделі, типологізує цю «нову людину». «В 20-ті роки, в ході була модель революціонера-руйнівника старого світу: залізні комісари, сталінські чекісти»¹. Тобто спочатку потрібно було «вишукувати» та знищувати все старе, вислідковувати тих, що «сумнівалися». І далі, наголошує М. Геллер, настає час створювати нову реальність, і таким чином з'являється «створювач» Нового світу: «індустріальна людина», «науково-організована людина»². М. Геллер не наводить інших моделей. Але, на нашу думку, всі

¹ Михайл Геллер, *Машина и винтики. История формирования советского человека* (Москва: МИК, 1999), 10.

² Там само.

інші варіанти – це імітація перших двох у різних формах, що ми спробуємо показати нижче. Єдине, що залишалось незмінним – це якості, параметри, що приписувались цій «новій радянській людині» різними за часом партійними лідерами та самою партією, а саме: робітник, брак приватного простору, існування в колективі, відданість своїй Батьківщині, пролетарське походження.

Окрім періоду соцреалізму, найяскравіший приклад нормативного формування такої людини – «Моральний кодекс будівника комунізму» 1961 р. За ним для «нової людини» визначали мову, час, поведінку, простір, а також її особисті/нормативні якості.

«Радянська людина» в ідеологічному дискурсі існувала в колективі. Колектив у СРСР був «уявленою» спільнотою, тому що в ньому перебували всі громадяни, щодо яких держава установлювала чіткі правила та норми, використовувала репресивні механізми тощо. Ці громадяни або були, або мали стати представниками державотвірного класу – робітниками. Саме тому людина мала віддати свій особистий простір у загальний радянський «кошик». Нова «одиночка», яка поповнювала спільноту, мала прийняти писані та неписані правила поведінки.

У сучасній історіографії виховання радянської людини 1920–1930-х рр. називають «соціальною інженерією». Філософ Карл Поппер зазначає, що «інженер або технолог віддає перевагу раціональному розгляду інститутів як засобів, що обслуговують цілі, та оцінює їх винятково з погляду їх цілеспрямованості, ефективності, простоти»¹. Аналізуючи реформу середньої освіти 1958 р. в СРСР, ми спиратимемось на це визначення.

Шейла Фіцпатрік у своєму дослідженні «Повсякденний сталінізм. Соціальна історія Радянської Росії в 30-ті роки» пише, що розбудова «нового» відбувалась із використанням планово-репресивного апарату, при тому, на її думку, «праця в радянських умовах вважався перетворювальною силою»². Саме за допомогою праці радянські керівники намагались перевихувати

людину, а дисциплінарним заходом була репресія у найширшому розумінні. Це можна, услід за українською дослідницею Ларисою Якубовою, назвати методом «батоба і пряника»³. Мова йде про певний штучний трудовий ентузіазм, який був у дискурсах сталінських часів. Найяскравішим, але не єдиним, свідченням праці як «вихователя» був опис Максимом Горьким будівництва Біломорсько-Балтійського каналу в'язнями ГУЛАГу.

Отже, програма з виховання «нової» людини з'явилася вже в 1920-ті рр. Процесом переробки людини була «соціальна інженерія», яка своєю чергою ґрунтувалася на знищенні або зміні соціально-економічних інститутів держави і в своєму завершенні вбачала «нову», «універсальну», «радянську» людину, яку намагались створити в різних контекстах.

Проект «нової» людини за часів керівництва Микити Хрущова було вписано в соціально-економічні реформи того часу. На відміну від Шейли Фіцпатрік, дослідниця Катаріна Уль визначає процес створення «нового, радянського» терміном «моральна інженерія»⁴, яка стає протилежністю «соціальній інженерії», притаманній сталінському періоду. Головна відмінність, про яку пише вчена, полягає у вихованні молоді не через фізичний репресивний апарат і трудовий примус, а через моральні поняття, які конструюють реальність людини. Тобто школа подається як чи не найважливіший інститут, за допомогою якого відбуваються виховання, унормування, підкорення. Це місце «моральної інженерії». Разом із тим, ми вважаємо, що «моральна інженерія» – це складова «соціальної інженерії». Підтвердженням цього у процесі шкільної реформи ми бачимо використання примусу для виховання школяра-робітника.

Будуючи все «нове», влада не обходила стороною і школу. Зокрема, в 1952 р. з'явився новий проект «радянського», який обговорювався у партійних та академічних колах. Він відрізнявся від сталінської моделі середньої освіти з її розподільним, обов'язковим, семирічним навчанням. Важливо зазначити, що модель майбутньої школи не була чимось новим у радянських реаліях. Цей проект органічно вписувався у загальний

¹ Карл Поппер, *Открытое общество и его враги*, пер. Вадим Садовский (Москва: Международный фонд «Культурная инициатива», 1992), 54.

² Шейла Фитцпатрик, *Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город*, пер. Лада Пантина (Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2008), 47.

³ Лариса Якубова і Примаченко Яна, *В обіймах страху і смерті. Більшовицький терор в Україні* (Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016), 187.

⁴ Катаріна Уль, *Поколение между «героическим прошлым» и «светлым будущим»: Роль молодежи во время «оттепели»*, *Антропологический форум*, 15 (2011): 16.

хрущовський курс «назад до Леніна»¹, тому знову актуалізувалась ідея трудової школи². Тобто, виховуючи нове покоління, влада знову почала використовувати працю як головний інструмент створення «нової людини». З іншого боку, вона репродукувала вже наявний із часів Леніна концепт трудової школи.

Після публічних обговорень у пресі, в грудні 1958 р. Верховна Рада СРСР прийняла закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям». Головним завданням школи тепер вважалася «підготовка учнів до життя, суспільно корисної праці, подальше підвищення рівня загальної і політехнічної освіти, підготовка освічених людей, які добре знають основи наук, виховання молоді в дусі глибокої поваги до принципів соціалістичного суспільства, в дусі ідей комунізму»³. Вже в самій назві документа ми бачимо, що влада вимагала від школяра бути радянською людиною, втім незрозумілим залишається вислів «підготовки учнів до життя» – власного чи соціального, особистого/інтимного чи колективного, де відсутня людина з усіма її різноманітними смаками, поглядами, бажаннями.

Також у законі відображались особливості «відлиги», тобто, як зазначала К. Уль, виховання мало відбуватися за допомогою насадження нормованих моральних принципів і категорій. Це мало відбуватися через зміни шкільних програм, які почали орієнтуватись на працю як єдино можливий спосіб існування людини в СРСР. По всій території країни створювали «середні загальноосвітні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням, в яких особи, які закінчили восьмирічну школу, отримують протягом 3-х років середню освіту і професійну підготовку для роботи в одній з галузей народного господарства або культури. Співвідношення теорії і практики у виробничому навчанні і чергування періодів навчання та праці встановлюються залежно від профілю спеціальної підготовки учнів і від місцевих умов. У сільських школах навчальний рік слід будувати з урахуванням сезонності сільськогосподарських робіт»⁴. Тобто

тепер мали діяти виконавчі органи влади за допомогою директивних інструкцій. Проте детальних підзаконних актів, інструкцій згори не було. Отже, яким чином змінювати школу, мали вирішувати місцеві відділи народної освіти. Відповідно, через брак чіткого плану дій зі строками виконання місцеві виконавчі комітети були змушені змінювати школу мірою своїх можливостей. Тому, наприклад, Вінницька область не виконувала упродовж п'яти років плану з відкриття політехнічних шкіл, а також матеріального та кадрового забезпечення. На основі статистичних даних⁵ можемо стверджувати, що відкриття нових трудових політехнічних шкіл із трудовим навчанням не було масовим. Фактично, це був експеримент у великих містах, в першу чергу – обласного значення. Саме тому ми стверджуємо, що проект «нової людини» періоду «відлиги» – це урбаністичний проект, спрямований на міського жителя, адже ресурсів для виховання через моральні цінності та трудовий примус (виробництво) вистачало лише у великих містах.

Школа як соціальний інститут має своє визначене місце в системі освіти та соціалізації дитини. Це перехідний етап, упродовж якого, зазвичай, дитина отримує можливості соціального ліфту, в тому числі шляхом вступу до закладу вищої освіти. Тобто школу можна розглядати як певний коридор, у якому відбувається дорослішання, перехід із дитинства в юність. Однак реформа 1958 р. мала на меті створити закриту шкільну систему та завершити процес соціалізації упродовж 9–11 років навчання. Також школа мала підготувати повноцінного члена суспільства з професією, соціальним «багажем» (знайомство з робітниками, трудові практики). Таким чином уряд та партія проводили насильницьку акселерацію (тобто прискорювали фізичний розвиток людини), включивши школярів до уявленої спільноти робочих, та змушували їх прийняти нові правила, форми поведінки спільноти. На нашу думку, це означало прояв репресій щодо дитинства, адже, примушуючи школярів працювати на підприємствах, влада відбирала в них дитинство як таке – можливість помилки, «нероботи», дитячих радощів, часткова безвідповідальність, піклування батьків тощо. Тобто насильницьке дорослішання через примус було механізмом надламування радянської людини.

¹ XX съезд коммунистической партии Советского союза: стенографический отчет (Москва: Государственное издательство политической литературы, 1956), 10.

² Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1917–1918 гг. Управление делами Совнаркома СССР (Москва, 1942), 1026–1030. <http://istmat.info/node/31601>.

³ «Об укреплении связи школы с жизнью.» Библиотека нормативно-правовых актов СССР, добавлено 2011. http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5337.htm.

⁴ Там само.

⁵ Материали по семилетнему плану (план, контингенты учащихся) за 1959–1965 годы. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО України), ф. 4897, оп. 4, спр. 142, 2–3 арк.

Нові завдання, що ставилися перед радянською школою у контексті реформи, а саме надання трудової професії, створили негативну соціальну динаміку, зокрема: скорочення вступників до закладів вищої освіти¹, збільшення охочих вступити до середніх спеціальних навчальних закладів. Тобто, ми бачимо покоління без освіти, яке нездатне ставити запитання, думати та сумніватися.

У публічному ж просторі реформа середньої освіти змінювала зовнішній вигляд і простір школярів та вчителів. Приміром, у проаналізованих нами публікаціях «Комсомольской правды» з 1958 р. учень та вчитель зображуються в робочій формі, на заводі або в майстерні. Зовнішня атрибуція «нового» школяра та вчителя успішно вписувалась в уявлення про радянську людину як робочого, включеного в колектив. Акторів змушували дотримуватись писаних і неписаних правил існування робочої спільноти.

Причиною таких змін були обов'язкові навчання у шкільних майстернях та введення в навчальну програму нового предмета – праці. Так, більше ніж «50 % навчального часу, отриманого в зв'язку з переходом середньої школи на восьмирічний термін, відводилося на трудове навчання»². Якщо в семирічній школі, до реформи 1958 р., на виробничі предмети виділяли на рік 330 годин, то в новій восьмирічній школі – 1315 годин. Ми бачимо відтворення примусової праці сталінських часів, але якщо тоді головною метою, за словами Ш. Фіцпатрік, було виправлення людини, то школа часів «відлиги» виховувала «нового» громадянина, спираючись на «моральний кодекс будівника комунізму». Таким чином, процес «соціальної інженерії» залишався актуальним і життєздатним, адже ініціатори реформи та партійні лідери СРСР були продуктом сталінських соціальних інститутів.

Разом із зовнішнім виглядом, у «новій школі» змінювалась мова учнів та вчителів. Вона ставала технічною та спеціальною, оскільки змінювались принципи викладання загальноосвітніх предметів у школі. Нові способи викладання матеріалу розробляв один з ідеологів шкільної реформи 1958 р. Михайло Скаткін. У книзі «Про

дидактичні засади зв'язку навчання з працею учнів» він наголошував, що «викладання всіх навчальних предметів має бути спрямоване на вирішення загального завдання – всебічної (психологічної, теоретичної, практичної) підготовки учнів до праці»³.

Саме тому, на думку автора, викладач будь-якого предмета мав викладати предмети з огляду на те, що знання стануть у пригоді на виробництві. А як це зробити на практиці, кожен вчитель мав вирішувати сам. До навчальних програм та планів додавали нові предмети. Залежно від економічної спрямованості регіонів, у школах почали викладати «основи виробництва», «видавалися пробні навчальні посібники з основ машинознавства, тваринництва, рослинництва. Навчпедвид планувало видання 22 таких посібників. Почали випускати серію книг: «Юному комбайнеру», «Юному садівникові»⁴. У методичних посібниках з хімії, фізики, біології, математики викладали матеріал таким чином, аби його можна було застосовувати на виробництві. Нові предмети вимагали від учнів вивчення нової мови. Мова є насамперед засобом комунікації, тому використання професійних термінів давало змогу школярам знаходити спільну мову з робітниками підприємств. Таким чином, мова в «новій школі» мала виховувати радянську людину швидше та долучати її до спільноти робітників.

Вище вже йшлося про новий простір (майстерні), в якому перебували школярі. Але майстерні були не єдиним простором для трудових занять учнів. Залежно від економічних особливостей області, виробнича практика проходила на промисловому підприємстві або в колгоспі. Ми розглядаємо підприємство як фізичний простір, привласнений робітниками задля отримання благ і послуг (заробітна плата, соціальні преференції, трудовий стаж, житло тощо). Завод – це соціальний простір. У ньому зустрічались люди з різним місцем у соціальній стратифікації СРСР: представники партії, профспілок, ВЛКСМ, начальники та робітники. Згідно з теорією соціального простору П'єра Бурдьє, «коли ми кажемо про соціальний простір, то маємо на увазі те, що не можна об'єднати

¹ Народное хозяйство СССР за 70 лет. Юбилейный статистический ежегодник (Москва: Финансы и статистика, 1987), 526.

² Эдуард Днепров, *Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР* (Москва: Педагогика, 1988), 75.

³ Михаил Скаткин, *О дидактических основах связи обучения с трудом учащихся* (Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1960), 11.

⁴ Днепров, *Очерки истории школы*, 150.

будь-кого з кожним»¹. Школярі, які вже знали технічну мову, мали схожий зовнішній вигляд, в уяві робітників становили загрозу для їхніх благ та послуг. Тому процес з'єднання різних соціальних груп, а в нашому випадку – школярів та робітників, провалився. Причиною цього були різні бажання, цілі, потреби, які мали школярі та робітники.

Свідченням провалу стають численні факти відмови приймати учнів на підприємства. Наприклад, у постанові Вінницького обкому КП України «Про поліпшення виробничого навчання учнів середніх загальноосвітніх шкіл області» від 20 вересня 1961 р. було зазначено: «Багато колгоспів не закріплюють за учнівськими бригадами постійних земельних ділянок та сільськогосподарської техніки, що утруднює організацію навчальної роботи з учнями»². Якщо школярів приймали на виробничу практику, працювати з робітниками їм не завжди вдавалося. Завод в уяві школярів був місцем навчання та розваги (ми маємо пам'ятати, що школярі – це діти), де вони заробляли оцінки, схвалення від вчителів, де, в тому числі, виховувалась і лояльність. Але завод – це місце розподілу економічного та символічного капіталу, а школа, яка втрутилась в цей розподіл, руйнувала усталений порядок, тому виникали конфлікти. В численних звітах шкільних відділів виконкомів областей і міст описано погані відносини між керівництвом шкіл та підприємств. Школярів не підпускали до роботи, до інструментів тощо. У радянській пресі з'явилось слово «заспинний» метод роботи, який означав,

що школярі могли тільки спостерігати за робочим процесом, але не брати в ньому участь.

Тому робітники стали, свідомо або ні, першими реальними противниками шкільної реформи. Школярі також почали не сприймати реформу. Учні, які завершили обов'язкові 8 класів, обирали навчання в середніх спеціальних навчальних закладах, а не в політехнічній школі. Саме тому показники студентів училищ збільшувались. Своєю чергою, зменшувалась кількість студентів у закладах вищої освіти. Така динаміка призвела до того, що в 1970-х рр. студенти ЗВО та середніх спеціальних НЗ зрівнялись у кількості, в той час як до реформи студентів ЗВО було вдвічі більше. Це означало примусову зміну соціальної стратифікації СРСР через інститут освіти.

Отже, СРСР часів «відлиги» залишився простором для «соціальної інженерії», яка мала на меті: по-перше, зміну місця школи в градації освітніх інститутів, спробу зробити її закритою/завершеною системою; по-друге, виховання «радянської» людини, що означало включення її в новий простір, введення технічного словника в повсякденне спілкування, зміну зовнішнього вигляду як асоціативного зв'язку зі спільнотою робітників. Таким чином, ми можемо говорити про спадкоємність радянської влади щодо створення «нової» людини, тому що керівники 1950-х рр. були учасниками/вихователями/вихованцями сталінських інститутів із жорстким репресивним механізмом та дисциплінарними практиками. У цьому сенсі, ідея «радянського» поєднує минуле з сьогоденням і, як наслідок, соціальні інститути не можуть змінитися за допомогою лише сформульованих владою перед ними завдань, а сам експеримент зі створення «нової людини» шляхом шкільної реформи зазнав невдачі.

¹ Пьер Бурдьє, *Социология социального пространства* (Санкт-Петербург: Алетейя, 2005), 19.

² *Приказы и инструктивные указания Министерства просвещения УССР*. ДАВО України, ф. 4897, оп. 4, spr. 372, 8 ark.

Bibliographic References

- Burd'є, P'єr. *Sociologiya socialnogo prostranstva*. Sankt-Peterburg: Aletejya, 2005, 288.
- Dneprov, Ehduard. *Ocherki istorii shkoly i pedagogicheskoy mysli narodov SSSR*. Moskva: Pedagogika, 1988, 480.
- Ficpatrik, Shejla. *Povsednevnyj stalinizm. Socialnaya istoriya Sovetskoj Rossii v 30-e gody: gorod*. Per. Lada Pantina. Moskva: Rossijskaya politicheskaya ehnciklopediya (ROSSPEHN); Fond Pervogo Prezidenta Rossii B. N. Elcina, 2008, 336.
- Geller, Mihail. *Mashina i vintiki. Istoriya formirovaniya sovetskogo cheloveka*. Moskva: MIK, 1999, 320.
- Materialy po semiletmemu planu (plan, kontingenty uhashchihsya) za 1959–1965 gody*. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti (DAVO Ukrainy). F. 4897, op. 4, spr. 142, 2–3 ark.
- Narodnoe hozyajstvo SSSR za 70 let. Yubilejnyj statisticheskij ezhegodnik*. Moskva: Finansy i statistika, 1987, 766.
- “Ob ukreplenii svyazi shkoly s zhiznyu.” Biblioteka normativno-pravovyh aktov Soyuza Sovetskikh Socialisticheskikh Respublik. http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5337.htm.
- Popper, Karl. *Otkrytoe obshchestvo i ego vragi*. Per. Vadim Sadovskij. Moskva: Mezhdunarodnyj fond “Kulturnaya iniciativa”, 1992, 448.
- Prikazy i instruktivnye ukazaniya Ministerstva prosveshcheniya UССР*. DAVO Ukraini. F. 4897, op. 4, spr. 372, 8 ark.
- Skatkin, Mihail. *O didakticheskikh osnovah svyazi obucheniya s trudom uhashchihsya*. Moskva: Gosudarstvennoe uchebno-pedagogicheskoe izdatelstvo ministerstva prosveshcheniya RSFSR, 1960, 70.

Sobranie zakoneniij i rasporyazhenij pravitelstva za 1917–1918 gg. Upravlenie delami Sovnarkoma SSSR. Moskva, 1942. <http://istmat.info/node/31601>.

Uhl, Katarina. “Pokolenie mezhdru «geroicheskim proshlym» i «svetlym budushchim»: Rol’ molodezhi vo vremya «ottepeli.» *Antropologicheskij forum* 15 (2011): 279–326.

Yakubova, Larisa, and Yana Prymachenko. *V obimakh strakhu i smerti. Bilshovytskyi teror v Ukraini*. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia, 2016, 544.

XX sezd kommunisticheskoi partii Sovetskogo soyuza: stenograficheskij otchet. Moskva: Gosudarstvennoe izdatelstvo politicheskoi literatury, 1956, 560.

M. Asanishvili

REPRESENTATION OF THE NEW MAN IN THE CONTEXT OF THE 1958 SECONDARY EDUCATION REFORM IN THE USSR

The idea of creating the New Man characterized all the existence of the USSR. State leaders used different methods, from repression, in the broadest understanding of this phenomenon, to imposition of moral categories and rules with the purpose to construct human reality, for the upbringing a “new” human.

The author of this article intends to prove that repressive apparatus was used in relation to schoolchildren and teachers during the change of secondary education in the USSR in 1958. Thereby he argues that the phenomenon of “totalitarian” was characteristic to all the Soviet period.

The experiment of 1958 in secondary school had a purpose to educate a “Soviet man”. Since in the official discourse the “Soviet” meant “collective” and “working”, the school was reformed to educate these qualities. The language, appearance and space were changed for schoolchildren and teachers, through the curricula and programs. Also, schoolchildren and teachers were integrated into the teams of enterprises and collective farms to receive practical skills. Such an experiment generated the practice of rejection and abruption of the school reform by all the involved actors.

The research demonstrates that the period of “vidlyha” did not mean the refusal of Stalinist totalitarian practices, as was publicly declared by the leaders of the country. These practices of upholding and upbringing have emerged in new forms, through the imposition of moral categories. Also, the change of social stratification in the USSR from the 1970s to the 1980s was an important result of the 1958 school reform.

Keywords: New Man, school reform, “vidlyha”, social engineering, USSR.

Матеріал надійшов 20.02.2019